բիտանական բնակիչներին քիւրդերի և Ջրաբեզների անկարգութիւնների դէմ ապահովելու համար։ Պետութիւնները հարկաւոր համարեցին Նկատել Բ. Դրան, որ քաղաքային և կրօնական հաւասարութեան և վարչական հակակշռութեանութեան վրա հիմնված վերանորոգութիւնները պէտք է մտցնին երկրի մէջ իրանց անմիջական հրամանը թեան տակ։

Թիւրքիայի պետական կազմակերպութեան վերանորոգելու խնդիրը վաղուց է, որ եւրոպական դիպլոմատիայի ծանր աշխատաքների առարկայ է դարձել։ Ինչպէս յայտնի է, այդ հարցի քննութիւնը յանձնված էր միջազգային մասնաժողովին, որ արդէն յայտնել իր կարծիքը այդ առարկայի մասին։ Թիւրքիայի տարման մասը դեռևս մասնաժողովի քննութեան առարկայ չէ դարձաւ։

Թիւրքայ վարչութեան հարստահարութիւնների մասին Հայաստանի մէջ, տեղական քրիստոնեաների անտանելի դրութեան մասին շատ խօսվեցաւ և գրվեցաւ։ Ուրեմն չարիքը կայ, բայց, մեր կարծիքով, մինչև այժմ ուշադրութիւն չը դարձնվեցաւ այդ չարիքի պատիրը քննելու վրա։ Մենք կարծում ենք, որ միակ չարիքը զինուորական աստուածպատութիւնն է, որ միայն մի կրօն է ճանաչում՝ իսլամ ընդունում է միայն իսլամի ներկայացրած իշխանութիւնը և կատարում է միայն երկնքից բերած Մահմետի օրէնքը։ Ի նկատի առնելով այդ ամենազոր աստուածպատութիւնը, որ շատ դարերի ընթացքում ծանր ճնշման տակ է պահում արևելեան բոլոր քրիստոնեաներին, պէտք էր աշխատել նրա չարագործ ոյժը ոչնչացնելու։ Հ մաբ։ Ամեն կամքից թշնամի տարբերով շրջապատված Հայաստանի քրիստոնեայ ազգաբնակութիւնը թերևս պետութիւնների առանձին հոգատարութեան է կարօտ։ Մեր կարծիքով վարչութեան, դատարանների և պոլիցիայի համար նախագծված վերանորոգութիւնները անկարող են վերջնականապէս բարելաւել գործերի դրութիւնը երկրի մէջ։ Մեր կարծիքով պէտք է մահմետական եկեղեցին բաժանել 0 մասնեան պետութենից, իսկ այդ բաժանը կարելի է անել, վարչական իշխանութիւնը քրիստոնեայ հայերին տալով։ Նահանգապետ մահմետականը իր կրօնակիցների առաջ կրօնի զուտ անան է համարվում, եթէ Ղորանի հրամանների համեմատ չէ գործում, մինչև գեռ քրիստոնեայ նահանգապետները կարող են անկողմնապահ լինել մահմետականների վերաբերութեամբ և դրանով չեն կորցնի իրանց նշանակութիւնը իրանց հարենակցների մէջ։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐԻԱՑԻՑ

Կ. Պոլիս, 20 սեպտեմբ.

Նաւային ցոյցը մի քանի օրերու համար ետ կը մնայ, և չու ընդհանրապէս կարծիք կայ, որ միջազգային նաւատորմիղը պիտի չուշանայ Վոփոր մտնել, առկախ խնդիրներն լուծելու ամենէն բնական ճամբան ալ այս է։ Իսկ կառավարութիւնը կը կարծէ, որ փափուտի ճամբաներով կրնայ գործերն կարգադրել։ Պէյքոյ բաշալի պատրաստած ծրագիրն կուգան ի գործ դնել, առանց Եւրոպայ պահանջմանցը կարևորութիւն ընծայելու։ Սակայն բուն իսկ այդ ծրագիրն անգամ գործադրելու կարող չեն, անիրականութիւն, մնանկութիւն ամեն կողմ կը տիրէ։

Այս օրերս Կ. Պոլիս հասաւ Անգղիոյ խորհրդարանի անդամ Պ. Պրայս, որ հայկական դատին ջերմ պաշտպանն է, բնական է, որ փառաւոր ընդունելութիւն մը գտնէր հոս։ սակայն ինքն իսկ փափագ յայտնած է թէ ո և է ցոյց չը մէջի իրեն համար, վասն զի քաջ իսկ ըմբռնած է թէ ինչ փափուկ վիճակի մէջ են հայերն կառավարութեան առջև, և թէ որչափ զգոյշ շարժելու պարտական են։ Կ. Պոլիս առանց խոհեմութիւնը ձեռքէ ձգելու ինչ որ կարելի է ընել, զան կրնեն։ Հայ երեսփոխանական պ. Կիւլպէնկեան, որ ձեզ արդէն հնարածանօթ է, փառաւոր սեղան մը տուաւ իւրոնը մէջ ի պատիւ պ. Պրայսի, հրաւիրեալ էին երեսփոխ հայ վ ճառներն և Ս. Պատրիարքը։ Հայ երիտասարդութիւնն ալ իւր կողմանէ կը պատրաստուի մեծ ինչոյզ մը տալ ի Բէյռ, սակայն Ենթէ կարծեր, որ տեղի ունենայ, վասն զի պ. Պրայս երկու օրէն կը մեկնի և նեիմապես անհնար է պէտք եղած պատրաստութիւնը տեսնել, մ նաւանդ որ շատերն կը խրատեն ետ կենալ, թէպէտ և մեք մեծ վտանգ մը չենք տեսներ. կառավարութիւնը լաւ գիտէ, որ մեք բնականապէս պիտի սիրենք և յարգենք մեր դատին պաշտպաններն, Ոչ ցոյցերն իրեն անհաճոյ լինեն կամ անարժեն, այդ երկրորդական կէտն է։ Սակայն մեր ձեռքէն եկած ժամ նաեն ալ այդ ցոյցերն կուզի խոսանել, ինչպէս պ. Պրայսի առթիւ տեղի ունեցաւ։ Պարոնը շրջելով Իզմիր հասած ժամանակ տեղւոյն ազգայինք ընդ առաջ կելնեն նմա, բարի գալուստ կը մաղթեն և կը հրաւիրեն նախանձայի մը, որ կրնեն թէ շատ լաւ եղած է։ Զմիւռնիոյ ազգայինք շատ նրբամիտ են և մի անգամայն լեզուագէտ, լաւ ազդեցութիւն կրնեն պ. Պրայսի վրա, և մեր մէկ բարեկամին կը որեն թէ չենե կարծեր որ պօլսեցիք զմիւռնացիներէն աւելի լաւ ընդունելութիւն մը կարենան ընել։» Պ. Պրայս իրենց կը յայտարարէ թէ «Հայկական դիդիրն իրենց լուսացանէն աւելի լաչող մէնակի մէջ է։» Երբ պարոնը իր մեկին ատտի գէսի Կ. Պոլիս. ան ինքնակամ կը հեռագրեն հոս, որպէս զի ընդ առաջ երթան, զի արդէն պատրաստութիւններ ալ տեսնուած էին. սակայն կառավարութիւնը հեռագրեր կը յանձնէ երկու օր վերջ, որպէսզի պ. Պրայսի Կ. Պոլիս գտնուելէն օր մը վերջ, այնպէս որ դեռ հոս կը սպասէին նմա, երբ Թայմզի Թղթակիցն կառնէ կը տանի դեռ և կը ներկայացնէ պ. Ապդուլլահի։ Այս դէպքին կերպի թէ կառավարութեան ջիղերուն կը դպչի մեր կողմէ առ եւրոպացիս ցոյց տրուելիք շամանկրութիւններն, յայտնի լինեն թէ ոազմանի փոյթ չէ։ Սակայն կարծեմք պ. Պրայս գոհ չը պիտի լինէր, եթէ միայն հ ղիակ ն խոշանոցին վրա իրեն գաղափար տ ղրեր. բնական է որ մեր քաղաքարհրթութեան մէջ որ ած փորը ինչ յանպատիմութիւններս և տեղին ընելու համար ունեցած պատրաստականութիւններս կրնար աւելի ներգործել նորա վրա։ Կիւլպէնկեանց ինչոյզէն վերջը յաջորդ օրն այցելեց Գասը գիւղի Արամեան երկսեռ թաղական վարժարանը, որ լաւ վիճակի մէջ է և գազանի մը կուսայ թէ ամեն թաղերու մէջ թեչպէս գպրոցներն կարգադրած եմք. երկ այցելեց Կեդրօնական Վարժարանը, Ազգ. փոքրիկ մատենադարանը և ներկայ գտնուեցաւ Ղալաթիոյ եկեղեցին Ազգ. ժողովոյ նստին։ Ազգ. ժողովոյ մէջ պ. Պրայս ֆրանսերէն լեզուով ատենաբանութիւն մը ըրաւ, յորում խօսեցաւ հայկական խնդրոյ վիճակին վրա, և յորդորեց որ չը ջեղիւք մինչև չիմա մեր չեսնած ճանապարհէն, ինդրելք ինչ որ կենական է, և մանաւանդ ուշադիր լինեմք որ չը ձ ենդրանիմք զնւրոպա։ Պ. Պրայսի պատասխանեցին յանպարտատիր պ. Տիգրան Դուսուֆեան և պ. Ռ. Պէրլրէան ֆրանսերէն լեզուով։ Այն ճառերուն վրա չենք ուզեր երկարութիւն խօսել, զանոնք արտաքնոյներն տեսնելու առթիւ չուեցայ այսօր, եթէ ուրմար սեպին, կը թարգմանվի կը խրկեմք, բայց աւելի խոհեմ համարեն թերևս իրենք, ամենեին հրատարակութեան չը տալ։ Արդէն հոս չը չրատարակուեցաւ։ Կարծեմք թէ պ. Պրայս գոհ մնացեր է մեր յառաջադիմութիւններն և մասնաւորապէս զարմանք յայտներ է թէ ինչպէս գպրոց, եկեղեցի և եկեղեցականք. փանդոնոց, մատենադարան, Հայաստանի կրթութիւն ամենն մեք կը հոգանք առանց կառավարութեան կողմէ նպաստ մը ընդունելու։ «ուրեմն ինչ բանի համար եղած է ձեր կառավարութիւն» հարցուցեր է. և արդարև զարմանալի է, երկրին ոչ նիւթական, ոչ բարոյական զարգացմանը վայրկեան մը խորշած և նպաստած չէ կառավարութիւնը, և այս տարօրինակ կը թուի եւրոպացւոյ մը համար, որ արեւելքը չը ճանաչեր. իսկ մեք որ գիտեմք թէ ինչ է թիւրքը, մեզ համար շատ բնական է։ Կարծեմք թէ պ. Պրայս ուզղակի Անգղիա պիտի վերադառնայ։ Հայկական նդրոյ մասին պէտք եղած քն արձակ տեղեկութիւններն ի գործ դնելու պատեհութիւնը պիտի ունենայ։

Հայկական խնդրոյ առթիւ անցեալներն գրած էինք թէ երկու հայ անձինք մասնաւոր պաշտօններով կաշխատեն յԵւրոպա։ Ձեր «Մեղուն» այս լուրը «Մշակի» մէջ հրատարակելիս անպատեհ կը գտնէ։ Սակայն կարծեմք թէ վրդովելու տեղի չենք։ Քիչ շատ ցրիաշխատաց լինել գիտեմք, և Կ. Պոլիս գտնուելովնիս կրնամք «Մեղուէ» աւելի լաւ գիտնալ թէ որ լուրերն հաղորդելնիս օգտակար է, ոչը մի սակար, առանց պնդելու թէ անսխալ ենք։— Երկու անձանց Եւրոպա գտնուելն երկար ատենուան գործ էր. մեք չը գրեցինք այն ատեն, զի գիտէինք թէ քիչ շատ գաղտնի է. սակայն ալ երբ տարածուեցաւ, նոր ամեն ոք գիտէ, երբ կառավարութիւնը իւր դեսպանաց ձեռ ոք տուած տեղեկութիւններ կը տուներ, և Կ. Պօլսոյ թիւրքերներն իսկզբան անհարգութիւններ կրնեն և յետոյ կը սկսին բաքի բաց հրատարակել, նոցա անուններն այնուհետև մեք իւր կարևոր գաղտնիք մը դեռ այդ տեղեկութիւնը պահենք, թէպ շատ ծաղրելի կը համարեմք դայս, ուստի թող «Մեղուէ» սիրտը հանդարտ լինի, անգիտաբար մասնութիւն ընելու մեղքն մէջ չենք ելնիր։

Քրդական մեռ թիւն մը հայկեալ գաղափարն միշտ պաշտպանութիւն կը գտնէ թիւրք մամլոյ կողմանէ։ Թիւրքերն կը նկատեն որ տակաւին բարեկարգութեան խօսքն այն ինչ կը լսուի, քրդաց վասուոնքի մէջ փոփոխութիւններ կը տեսնուին և եթէ բարեկարգութիւններն իրականանան, քիւրդերն ի հարկէ սոսկալի սերտ բարեկամութիւն մը պիտի ունենան մեզ հետ. և քաղաքակրթութեան հնարհիւ կանոնաւոր հայեր կրնան լիներ։ Քաղաքական շաչ մը կր սեպեն այդ միութիւնը հաստատելի. քանի որ երկրին բոլոր վարչութիւնը տանկոյ ձեռքն է, շատ դժուար չէ իրենց այդպիսի միութիւն մը կազմել, որ ապագային բաւական դժուարութիւն կրնայ մեզ պատճառել. մեք այս մասին շատ անուարներ կենալու չենք։ Այդ յոգեանձներէն կը իրկինք և ուշադրութիւն կը հրաւիրեմք։

Վանէն եկած տեղեկութիւններն կը հաղորդեն թէ սոսկա պատճառաւ հոն տեղի մէջն դասը շատ նեղութեան մէջ մնված է, մասնաւորապէս արշտատարներն. երկ թ ր ճ մ ա ն ի է ֆ ա ր ի մէջ պ. Մարկոս Նաթանեան, Վանայ արքի լուսաւորեալ և ազգասէր երիտասարդներէն մին, որ փոխատեսչ է վարժարանացի, լաւ նամակ մը կը հրատարակէ և կառաջարկէ, որ բնկերութիւն մը հող սանանէնէ փոխատուութիւն ընել այդ մէջերն դասուն, որ ողորմութիւն չը խնդրեր, այլ աշխատութեամբ ապրելու պատրաստ է, եթէ իրեն ձեռնտուութիւն լինի։ Այս միջոցին որ Վանայ վրայ մասնաւոր ուշադրութիւն կը լլլայ և զան վասնարքանելու քաղաքականութիւն մը կը տիրէ, մեծապէս օգտակար կը լլլայ։ Այսօր Կարիէն հեռագիր եկաւ, որ կը յայտնէ թէ մեսան. 16-ին հանդիսաւոր պատարագ մատուցվեր է վասն նոցա, որք Հայաստանի բարեբարեներն հանդիսական սգոնս օրերն, և Կարնոյ ազգ. ժողովը հնարհանութեան քայլներն տուեր է այդ բարեբարայ։ Քանի որ Օրմանեան Կարնոյ առաջնորդ ընտրուեր է, մեծ փոփոխութիւն կը տեսնուի այն կողմերն. մեծ շարժում կը տիրէ կրթութեան համար. բնկերութիւնը կը մասնան և Բարձր Հայոց բնկերութիւն անուամբ ձեռն ի գործ կարկանեն, բնակարանական սնդուկներ հաստատելու. հետամուտ կը լինեն, վերջապէս իրենց թէ բարոյական և թէ նիւթական զարգացման միջոցներու վրա կը խորհին և կը գործեն. ինքնավարութեան փափագող ժողովուրդ մը այսպէս պէտք է ընել, և հնարաւորս եմս որ Օրմանեան կրմրնէ իւր պաշտօնի բարձրութիւնը և արժանաւոր կերպով կը գործէ։ Սոսկալոց խնդրոյն վրայ ընդարձակ տեղեկութիւններ կրնաք ստանալ Նորատունկեան Լիֆէնդիէն. անցեալ անգամ մոռցանք յիշել, թէ ինքն Սոսկալոց Թեմատաար Կենտրոնական Ցանձնաժողովոյ սակաւաթիւ անդամներէն մին է և մասնաւորապէս լաւ աշխատող էր։

Հայկակ

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍԱՆԵՑ

Դաւրէժ, 20 սեպտեմբերի

«Պարսկ» լրագրի 20 համարում կարդացի մի նամակ, որ գրված էր Դաւրէժից Թորգում ստորագրութեամբ և նորան կից մի ճառ, որպէս թէ մի որիորդ է ասած, իսկ նրա տակ փոխանակ որիորդի ստորագրութեան, ծանկիլել է Մեսրոպ քահանայ Թադիանեանցը այս երկու տառերով Ս. Ի. Փ։ Նշանակ որ Թորգում անուան տակ էլ թաղնվողն, անկասկած, լրիսոլ քահանան է, որ իր ոճից էլ յայտնի է, և մանաւանդ որ մեր քաղաքում ոչ ոք չը կայ նրանից գոհ, որ նրա և իր դասեր դլխին արդեան դժամանութիւններ շռայլէ։

Պ. Թորգումը սխալվում է, ասելով թէ սրանից առաջ ոչինչ ազգային շարժումնը չը կար Դաւրէժում, այլ երկու պրոսեղի պարտներ եղան բոլոր բաները կարգի դնողները։ Նրանց հետ միասի դարձել են մեր դաւրէժցիք հաւատարմութիւնից դնարված 5 պատուաւոր անձինք, որոնք թէ դրամով և թէ ջերով ոչինչ նուազ օգտակար են եղած ազգին, քան երկու լիշեալ պարտնները, որոց թաղած բարի միջառանին էլ մեզ յարդէն է միմեանց չափ, որովհետև բոլորը միասին աշխատել են ազգի օգտի համար։ Բայց ոմանց դրվել և ոմանց պաղծը ուրանալ,— անխիղճ և կեղծաւոր մարդուն միայն յատուկ է։

Գրանից յետոյ պ. Թորգումը յարձակվում է մեր ընկերգրաբանի վրա, թէ նա յետին խեղճութեան մէջ է և թէ նրա գրքերն ու լրագիրները մինչերին որս են դառնում։ Մասամբ ուղիղ է, որովհետև Փափաղեանը մի տարի ընկերգրատանն տեսչութիւն անելով, հաւաքից նրան վերջին խեղճութեան էր անխոյի ընտրութիւնամբ։ Իսկ երբ ընկերգրատանական ընկերութիւնը նրան հեռացրեց, այժմս ընդհակառակն շատ բարկացած է, և ունի հրկեղ տեսչութիւն, բաւականաչափ դրամագրեց, 50-ի չափ բաժանորդներ և յանձնաղներ, բազմաթիւ գրքեր և լրագիրներ, որոնք զոհացնում են բոլոր մուտք գործողներին, բացի Փափաղեանից, որ գիտատրաքնին ունի միւս անգամ տեսուչ լինելու և մնացածն էլ քանդելու։

Նրան. իրաւ է, որ Ագուլիսից բերել տուին, բայց մեզ վրա մի թեռ է դարձած։ Նա մեզ ոչինչ օգուտ չը տուեց ոչ Լիլիպայի և ոչ Ղալի խրժանում։ Եւ ինքը լինելով մեր Արամեան գպրոցի նախկին աշակերտներից, նրա դասերը լսած եմ, և նրան համեմատելով պ. Մելիք-Յակոբեանի, պ. Գիւլզատեանի և պ. Աֆտանդիլի հետ, տպէս եմ համարում, որովհետև նա ոչինչ չ համեմատում այժմեան մանկավարժութիւնից, այժմեան պաշտնիից. նա Վանի գռեհկերներից է. նա բառը հնչում է, որպէս փառ, գանակը որպէս թանաք։ Զարհանալ աշակերտները մինչև անգամ նրա դասն ասելու ձեւ և հնչմունք։ վրա մինչ ծիծաղում էին. մանաւանդ այս վերջին տարին, երբ նա առժամանակեայ կառավարիչ էր Արամեան գպրոցին (բայց ոչ տեսչ. որպէս ինքն է գրում), մինչև որ հոգաբարձութիւնը նրան բացասական պատասխան տալով, հեռացրեց Արամեան գպրոցից։

Թատրոնական ընկերութիւնը, ինչպէս և Աւարայրեան ընկերութիւնը երբէք նրա խորհրդով և համոզեցնելով չեն հիմնված. դրանք պէտաւոր ստեր են։ Սրանցից առաջինը Արամեան գպրոցի ուսուցիչներն և մի քանի երիտասարդների մարդ ծնունդ է և նրանց աշխատութեամբ հիմնված։ Իսկ երկրորդը մի ընկերութիւն է, որ աւելի պ. Նազար Դարոյեանցի ջանքով և աշխատութեամբ է կազմված, և այդ ընկերութիւնը ուրիշ լաւերին չը գրանելով, հրաւիրեց Մեսրոպ քահանային և իր ազգական, որպէս կատարակ վարժապետներ, որոնք ոչինչ օգուտ չը տարան յետոյ, այսօր էլ կամենում են իրանց գովել տալ։ Սակայն մեր նրանց լաւ նենգ ճանաչում. Մեսրոպ քահանան դարերին ծանոթ գրքաց տիրացու Մարտիրոսն է. իսկ երբ նա քահանայ է ձեռնադրված, իր անունը փոխելով Մեսրոպ է դնում։ Իր դուստրն էլ էր Սարգսոն կարգացող աղջիկներից մեծ առաւելութիւն չունի, նա ոչ դիա ինչ կարգալ ընդունակութիւն գիտէ, և այլապէս էլ չը կարող լինել, որովհետև արանից 60 տարի առաջ Վանում ով ուսում գիտէր, որ տիրացու Մարտիրոսին ուսում տար. և նա էլ իր աղջիկն սովորցնէր։ Իրաւունք ունի մեր տէր-Մեսրոպը. մեր հոգաբարձութիւնը ինչու պէտք է այդպիսի օտարականներին պատուոն յանձնել, ուստիկ տալ և իր հաշուով քանի տարիներ պահպանել, որ նրանք էլ վերջումը ոչ որին չը ճանաչեն, ոչ զրի արածը չիանան, այլ և ուրիշների արածներն էլ իրանց վերագրեն։

Եւ սակայն ստիպվեցայ այս նամակը գրել։ Բայց որովհետև տէր հայրը, հրապարակ դուրս գալով, աշխատում է ամեն արժանաւորութիւն և գովասանութիւն իրան վերապահել և ոչ զրի չէ տեսնում և Դաւրէժի հասարակութեանն էլ առ ոչինչ համարում, ուրեմն կարժէր որ նրա վարագոյրը փոքր ինչ բաց անեին։ Տէր Մեսրոպի այդպէս գրելու պատճառը յայտնի է. ուժ նա մուշտարի է մնում, որ մի ուրիշ քաղաք գնայ և մի քանի տարի էլ այնտեղ անցկ ցնէ, որովհետև այստեղ նրա հաշիւը վերջացած է, այստեղ ամենքը հասկացան թէ նա ինչ հոգու տէր մարդ է։

Գանձապահ ազգ. Ընթերցարանի Գէորգ Շանշեանդարեանց

Թարգմիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ